

ellenséget. Tízezer lengyel katona fizetett életével, vérével vagy szabadságával főparancsnoka lovagias ostobaságáért. És Skrzyneckit hősnek kijáró tisztelettel fogadta Európa, s bajtársai is hőszékként emlegették, mert a tragikus órában a halált kereste az osztrakenkai csatamezőn. Persze a lengyel hadsereg élére a nálánál is korlátozottabb és intrikusabb Krukowiecki került, aki kétnapos harc után föladta Varsót Paskievicsnek. A még le nem győzött hadtestek ajkukon a lengyel légió dalával vonultak Poroszország és Ausztria felé az emigrációba... (Más részükre a kaukázusi front várt, ahol levezelkelhették felségsértő bűneiket.)

A lengyeleket, akiket két évtizeddel korábban Napóleon mamelukjainak titulálták Anglia- és Németország-szerte, kitörő lelkesedéssel köszöntötték Európában. Létük most tudatosított igazán Európa nemzeteiben. Franciaország befogadta és anyagilag támogatta őket. Politikai ügygyé, országgyűlési tárgygyá azonban csak Magyarországon vált Polónia sorsa — híven a múlt hagyományaihoz és ahhoz a szerephez, amelyet a reformnemzedék magára vállalt.

KOVÁCS ISTVÁN

ANDRZEJ KIJOWSKI

Egy novemberi estén

„Minden összeesküvésben — márpedig a léte visszaszerzéséért küzdő nemzet vagy az állandó konspiráció, vagy az állandó inszurrekció állapotában él — van valami meghatározhatatlan, tehát lelkesedés és költészet kell hozzá... Ilyen állapotban volt Lengyelország” — írta Maurycy Mochnacki *A lengyel nemzeti felkelés története* című könyvében; a novemberi felkelés leverésétől haláláig a fiatal írónak két kötetet sikerült megírnia munkájából. A fentebb idézett mondatok az első kötetből származnak; Mochnacki ebben vázolta fel a felkelést megelőző állapotokat a kongresszusi Lengyel Királyságban, a közvetlenül Oroszországhoz csatolt területeken és magában Oroszországban. Írt a politika, a közigazgatás, a hadsereg, a művelődés állapotáról, majd végül a szellemiekről, vagyis a kultúráról és a művészetekről is. Kereste a forradalom okait; ő ugyanis, akárcsak összes kortársa, forradalomnak nevezte az 1830 novemberének éjjelén egy maroknyi hadapród által kirobbantott felkelést. Rámutatott okaira és bebizonyította, hogy ki kellett törnie. A forradalmat megelőző évek irodalmi változásait is azon okok közé sorolja Mochnacki, melyek miatt a forradalom elkerülhetetlen, szükséges és logikus volt: „Úgy tetszett, hogy minden, ami a képzeletre hat, az idegen ellenségektől elnyomott hazát idézi; minden, ami költői, az akkor hazafias volt. Így aztán Lengyelországban az irodalom is — akárcsak az emberek — konspirálni kezdett. Ezzel magyarázható, hogy miért éppen ekkor — és nem korábban vagy később — jelenik meg irodalmunkban egy olyan ember, mint Adam Mickiewicz, ki költészetében éppolyan nagy politikus volt (bár erről talán maga sem tudott), amilyen nagy költő volt Lelewel a maga politikájában, vagyis a történelemben és a történelembírálatban.”

Maurycy Mochnacki 1832-ben vetette papírra e szavakat. Adam Mickiewicz még nem érkezett meg Párizsba. Útközben Porosz-Lengyelországból a francia főváros felé, megállt Drezdában, ott írta az „Ösök” harmadik részét. Amikor Mochnacki a fentebb idézett szavakat írta, huszonnyolc éves volt, a költő pedig — kinek feltűnésében a kritikus egy új korszak kezdetét látta — harmincnégy. Ezt már megírta a

kritikus az általa személyesen nem ismert költőről négy évvel korábban is, még a forradalom előtt. Ugyanekkor a velük egykorú Seweryn Goszczynski Mochnackit, tucatnyi irodalmi tárgyú cikk szerzőjét tartotta azon írónak, „aki minden ma élő lengyel közül a legszebben ír lengyelül”. Mochnacki viszont Goszczynski „A kanióvi vár” és Antoni Malczewski „Maria” című regényét találta remekműnek („mindörökké legkitünőbb csúcsa lézen irodalmunk”), a romantikus áttörésben és az új költői iskolában — melynek ők hárman voltak előhírnökei — látta a lengyel nemzeti irodalom igazi kezdetét. Ez a nemzedék felismerte saját értékeit. Megértette, mennyire tehetséges, és vállalta küldetését. A romantika jelensége valójában az öntudat jelensége. Soha azelőtt és azután nem látták a nemzetek olyan tisztán, mit akarnak, mire törekednek. „Nemzetek” — mondjuk, és politikai meg értelmiségi elitjükre gondolunk. Ezt az elitet nevezzük „nemzetnek”, merthogy az akkor meghatározott célok, megrajzolt mitológiai és elvégzett tettek idővel elterjedtek, és csakugyan a nemzetek önismeretévé váltak. Máig is azok. Mindmáig jelképes értékkel, mítoszi erővel bír minden romantikus életrajz, sokszor ismétlődik és szabályosan szerveződik, mintha kívülről rákényszerített poétika terelné mederbe.

Mochnacki tudatában mellesleg az egyik a másiktól ered; szerinte Mickiewicz azért tűnt fel éppen akkor és nem máskor, mert küldetést kellett teljesítenie; szükség volt rá. Messze vagyunk még Hippolyte Taine-nek a tehetségek természetes kiválasztódásáról szóló elméletétől. Taine szerint a tehetséges emberek akkor jelennek meg, mikor a társadalmi viszonyokban, a közhangulatban minden készen áll fogadásukra. Mochnackit a felvilágosodás nevelte. Meg volt győződve arról, hogy a nemzeti élet összes szférái szerves egységet alkotnak. Az irodalomban élénkülésnek kellett bekövetkeznie, mivel megpezsdült a politika is; az utóbbinak a legmagasabb rendű célt: a nemzet felszabadítását, diadalmas felmagasztosulását kellett teljesítenie. Az irodalomban is ugyanennek kellett történnie. A forradalom felé haladva a nemzet történelmi remekművet hozott létre. Eljött tehát az irodalmi remekművek ideje. Annak a nemzetnek, mely Lukasińskihez, Tomasz Zanhoz vagy Piotr Wysockihoz hasonló politikai hősokeket adott, irodalmi hősokeket is kellett szülnie. A korabeli húszéves ifjú, ha tollat ragadott vagy az összeesküvő hazafiak közé lépett, azt érezte: egyik vagy másik szférában, az alkotásban vagy a cselekvésben a legnagyobb tétért: a halhatatlanságért játszik. A történelem bebizonyította, hogy nem képzelték.

De azért ne higgyük, hogy a sors kegyelte őket, hogy a történelem kinyilvánította nekik szándékait és kész művészi kifejezésformákat, politikai tevékenységi módokat kínált tálcán. Ne képzeljük, hogy elkerülhették az ideológiai zűrzavart, a habozást, a könnyű élet csábításait, és hogy maguk körül olyan tiszta, világos és egyértelmű légkör volt, hogy az életre szóló választás semmiféle nehézséget nem okozott. A romantika íróinak és politikusainak életrajzírói általában idealizálni szokták a három részre osztott Lengyelország korabeli helyzetét. Hihetnők, szép dolog volt felnőni abban az országban, ahol még frissek voltak a Négyéves Szejm, a Kościuszko-felkelés, a Dąbrowski-légiók, a napóleoni kor hagyományai. Staszic, Niemcewicz, Kniaziewicz, Pac, Malachowski, Zajacek Varsó utcáin járkált, tárcát kaptak a kormányban, könyveket írtak, előadásokat tartottak, képviselők voltak a szejmben. Az alkotmányos és nemzeti Lengyelország — a három részre szakítás, a megszállások és felkelések tapasztalataival a háta mögött — már teljesen a tizenkilencedik század társadalmi és politikai világában élt, egy ritmusban az egész liberális Európával, már megjelentek a szocializmus és a nemzetköziség első látomásai; már modern ország volt, de éltek még a királyi idők, a felosztás előtti lengyel—litván nemesi köztársaság hagyományai. Mikor a nemzedék kievezett a nyílt történelmi vizekre — látta még a hazai partokat. Meg voltak győződve arról, hogy újjáteremtik a nemzet történelmét, államformáját és kultúráját, ugyanakkor szervesen kapcsolódtak még a múlthoz; Lengyelország szemükben kulturális egységet képezett. Politikát Nagy Kázmér királytól és Jan Zamoyskitól; hadművészetet Zólkiewskitől és Czarnieckitől, stílust pedig Łukasz Górnickitől és Piotr Skargától tanult. E nevek nem csupán történelmi revindikációk voltak, nem többé vagy kevésbé érdekes emlékek, nem is afféle

„klasszikusok” — éppoly élők voltak, mint ahogy a nemesi köntös, a karabély és a négyszegletes sapka sem volt múzeumi tárgy, hanem a vidéki nemes urak hétköznapi viselete; ugyanúgy a régi nemesi intézmények és címek, még minden felfúvzkodottság és a lengyelek Rej óta változatlan jó és rossz tulajdonságai — melyeket annyi-szor kárhoztattak, a XVI. századi zsigmondi aranykortól a szaniszlói felvilágosodásig — és minden, minden, ami a régi Lengyelországot alkotta, továbbra is szemmel-látható volt, kézzelfogható, gyönyörű és rémisztő valóság. A romantikus nemzedék a századok közötti hágón élt, az új és a régi évek közti hídon haladt. De ne képzeljük, hogy a múlt és a jövő e hágóról szép és felemelő látványt nyújt. Nem, ellenkezőleg: a romantikus nemzedék, szerencséjére és szerencsétlenségére, karikatúraként láthatta a régi hagyományokat, a jövőt pedig olyan gyerekes, éretlen formában, amilyennek fantáziája mutatta.

A régi Lengyelországnak karikatúráját látta csak, mivel az ország öreg és öreges volt. Hihetetlen mélyre zuhant az erkölcs a Kongresszusi Királyságban. A Dąbrowski-légiók hőse, Zajacsek tábornok cári helytartóként csúszott-mászott Konsztantyin nagyherceg előtt, üldöztette a hazafias szövetségeket, jóváhagyta a szigorú ítéleteket, titkosrendőrséggel és cenzúrával erősítette a rendszert. A rendőrséget az egykori Varsói Hercegség egyik legjobb tisztje, Roźniecki tábornok vezette; a Kongresszusi Királyság idején Varsóban ő építette ki a besúgórendszert, a kereskedők és iparosok közötti piszkos zsarolási ügyekkel tette magát hírhedtté; áldozatait bűnözők közül toborzott bizalmas ügynökei segítségével terrorizálta. A cenzúra mindenható volt a kiadványok, a színházi sőt még az egyetemi előadások ellenőrzése terén is; az a Jozef Kalasanty Szaniawski vezette, aki a Négyéves Szejm idején még jakobinus volt. A királyság rettenetesen bürokratikus állam volt. A fővárosban éles harc folyt a hivatalokért — a jelöltek persze egymással versengtek a szolgálai megalázkodásban. Minél nagyszerűbb volt valakinek a múltja, minél jobban kompromittálta magát politikailag Napóleonnak oldalán vagy azzal, hogy Oroszország elleni háborúban vagy felkelésben vett részt — annál buzgóbban bizonygatta hűségét a Romanov-dinasztia és azon alapelvek iránt, melyeken az orosz cár — és lengyel király — uralma alapult. A királyság autonómiaja és alkotmányos rendje valójában komor és véres komédia volt. Az „Ősök” harmadik részében a „Varsói Szalon” léghőjét zseniálisan ábrázolta Mickiewicz, aki pedig csak elbeszélésekből ismerte. (A komikus lengyel államiság tizenöt éve alatt ez uralta az országot.)

Azok a fiatalok, akik ilyen légkörben nőttek fel, nemegyszer feltették magukban a kérdést: meghalt-e végleg Lengyelország, vagy csak most kezd élni? Letűnt-e a lengyel nemzet a történelem színpadáról a nemesi köztársasággal együtt — vagy éppen most kel igazi életre az addig akadályozó anakronisztikus hatalmi rendszer megsemmisítése után?

„...nemzetünk olyan, mint a láva — mondja Wysocki a Varsói Szalonban —, a felszíne hideg és kemény, száraz és rusnya. De belül a tűz száz évig sem alszik ki! Köpjünk e kéregre, és merüljünk a mélybe.” Az effajta meggyőződés egyáltalán nem volt szája íze szerint való annak az ifjúságnak, mely a koronázásra Varsóba érkező Sándor cár lelkes fogadtatását látta, majd később minden szejm megnyitásakor hasonló hódolatot figyelhetett meg, látták végül a részeg és hű alattvalókat Varsóban a következő „alkotmányos király” — I. Miklós koronázását követő napokon. Pedig I. Miklós szándékai felől már senkinek sem lehettek kétségei. Akkoriban tényleg kétkedni lehetett, vajon csakugyan kell-e még a szabadság a lengyeleknek?

Így aztán némelyek iszonyú dolgokat éltek át. Mint köztudott, Miklós cár koronázási ünnepsége alatt egy maroknyi diák és katonatiszt merényletre készült a cár és családja éllete ellen. A merényletből melleleg semmi sem lett, sőt még a rendőrség sem szerzett róla tudomást. Az összeesküvés motorja az akkoriban még nagyon fiatal, remek, várnagyi családból származó Adam Gurowski volt. Gurowski mélységesen hitt a nemzetközi carbonári mozgalom elveiben, de kissé demagóg és vakmerő is volt; társadalmi kérdésekben pedig szélsőségesen radikális. Saját birtokain felszabadította a jobbágyokat, hirdette a népfelkelés eszméjét és közös liberális alapo-

kon testvériséget az oroszokkal. A döntő pillanatban viszont elhagyta az összeesküvőket — éppúgy, mint Slowacki hőse, Kordian, az éppen ezekről az eseményekről szóló drámában. A novemberi felkelés idején Gurowski fontos szerepet játszott a fővárosban mint a Hazafias Társaság szónoka és publicistája; a társaság a jakobinus klubok mintájára nyílt üléseket tartott a Krasiniski palota báltermeiben. Alighanem még előbb megértette, hogy a felkelők harca nem járhat eredménnyel, a harc végét meg sem várva Párizsba utazott. Ott szoros kapcsolatokat épített ki a carbonári mozgalommal; a francia rendőrség le is tartóztatta. Egyik alapítója volt a Lengyel Demokratikus Társaságnak — a szocialista jelszavakat hangoztató és a népek általános felszabadítását a lengyel nemzeti ügy elé helyező első lengyel pártnak. Alig három évvel a felkelés bukása után azonban Gurowski szakított az összes emigrációs csoporttal, behódolt a cárnak, a lengyel szabadságeszméket ábrándnak minősítette; Bécsben és Párizsban franciául közzétett röpirataiban politikai és nemzeti hullának titulálta Lengyelországot, azt állította: a lengyelek számára egyetlen lehetőség a cári birodalom, az összes szláv egyesülése... Amnesztiában részesítették, hazatért Varsóba, felajánlotta szolgálatait a rendőrségnek, hogy segít leleplezni a hazafiakat. Négy évig magányosan élt, közmegvetéstől övezve, még az orosz hatóságok sem álltak melléje, nem bíztak benne. Végül sikerült külföldre, az Egyesült Államokba mennie, ahol jó ideig az ottani orosz követség mindenese volt; emlékiratokat szerkesztett és besúgóként jelentéseket írt — többek között például Marx Károlyról.

Gurowski árulását különféleképpen magyarázták. Voltak, akik egyszerűen őrülnék tartották, mások sértett becsvágyat sejtettek tettei mögött. Megint mások kizárólag személyes okokra gyanakodtak. Tulajdonképpen nem is az ok fontos; a forró fejű fiatalok a szakadárók láttán mindig árulásra gyanakodtak, hisz körös-körül gyermekkoruk óta sok szörnyűséget láttak. A lengyel nemzet szeretetét az előző nemzedéktől örökölték, a közelmúlt eseményei vitézek hősi legendáival élesztették lángolásukat — ami nemegyszer gyűlöletté vált, ha azok a hősök eladták magukat érdemrendekért, hivatalért, birtokért.

Slowacki mindenkítől elhagyott, a cár kényére-kedvére kiszolgáltatót Kordianja így vélekedik a lengyelekről:

*Szaporodjanak csak mind az aljasok
És alázzák meg anyjukat, a holtat;
Kerülöm őket! — Az ember-pároktól
Szülessenek nem ember-teremtmények,
• S rossz oldalára fordul az erénynek
A világ, míg a ferde tükrök arca
Istenhez lebben, s nem hasonlít arra,
Kit Ő teremtett... A tömeg, a semmi,
A hangya-semmi, s hívja magát népnek!
Kerülöm őket! — s a haza nevében
Mind a négy betű cárra változzon át;
Hit és szeretet, mind e szót hassa át.
E betűk teszik nép egész nyelvét!
Kerülöm őket! — A városnak kertjét
Ültessék sűrűn be akasztófákkal,
S lepje el a tömeg e szomorú kertet
Vigan, s könnyével a vad gyűlöletnek;
A dáda vigye e kopár fás parkba
A kisgyermeket, hogy ott a homokban
A mártír-vérnek rozsdájával játsszon...
Kerülöm őket! — Ó, lengyelek, holtak,
Hozzátok megyek!...*

Szörnyű szavak ezek. A politikai próza nyelvére lefordítva ez azt jelentené: a nemzet intézményeiben él; bennük fejeződik ki igazságérzete, bennük öltenek testet

a szabadság és az önállóság utáni vágyai. Ha ezek az intézmények elpusztulnak, a nemzet könnyen eltaposható, irányítható alaktalan tömeggé, hangyabollyá válik. Ha nincs Lengyelország, akkor nincsenek lengyelek sem. Az összeesküvések és a felkelések csak haláltusája a haldokló nemzetnek, a romantikus irodalom pedig hattyúdala. Slowacki és kortársai azt a nemzetfogalmat fogadták el, amely a francia forradalom-ból és ezt megelőzően az enciklopédistáktól származott: vagyis a jogi, intézményes, politikai nemzet fogalmát. A német filozófia körében létrejött új nemzetfogalom nehezen nyert teret a lengyel elmékben. Herder, Schelling, a Schlegel fivérek szerint a nemzet a politikai formáknál régibb létforma és azoknál örökérvényűbb is. A nemzet szerves egész, a hely és az idő műve, tehát létrejötténél szerepe van a földnek, a tájnak és időjárásnak, a történelemnek is — annak is, melyet ismernek a történészek, és annak is, melyet soha nem fognak megismerni. A nemzet filozófiájában és kultúrájában létrejött romantikus áttörés Freudnak a pszichológiában végrehajtott fordulatához hasonlít. Ahogy a bécsi pszichiáter megtanította az embereket arra, hogy életrajzi kategóriákban gondolkozzanak önmagukról, úgy a berlini és heidelbergi filozófusok arra tanították meg a népeket, hogy történelmi kategóriákban gondolkozzanak.

Hogy ez az új filozófia nyilvánvaló, cáfolhatatlan igazsággá váljék, ahhoz el kellett buknia a felkelésnek. Az emigránsok sok éven át töprengtek a bukás és a „lengyel ügyet” a holtpontról elmozdítandó sok hiábavaló katonai, diplomáciai manőver okai és okozói felett. Sok csapás kellett ehhez és az, hogy ez az egész nemzedék politikai szenvedélyek közepette öregedjen meg — írta önmagáról Mochnacki. — Az új filozófiát az a nemzedék dolgozta ki, melynek a történelmi fordulóponton felelnie kellett a valóban hamleti kérdésre: legyen vagy ne legyen Lengyelország?

1830. november 29-ike ködös estéjén halvány derengés világította meg egy pillanatra Varsó felett a sűrűsödő sötétséget. A Sobieski János emlékműve melletti hídról fiatalemberek csapata indult el; egyikük sem érte még el a harmincadik életévét. Köpönyegük alatt karabélyt, kardot, pisztolyt, tört rejtegettek, úgy futottak a Łazienki-parkon át a Belvedere palota felé, ahol részegen aludt minden oroszok cárijának fivére. A kaszinókban és egyletekben folyt a bor, csattogtak a kártyák. A polgárok bezárták boltjaikat és műhelyeiket, bőséges vacsorához láttak, majd aludni készültek. A paloták dolgozósobáiban intrikákat szőttek, klikkeket, szövetségeket alakítottak, házasságokat terveztek. Itt senki sem gondolt a szabadságra, mert annak már az ösztöne is kihalt a legyőzött és becsapott nemzetben. Az összeesküvők nem katonák voltak. A katonák megtagadták a részvételt a cári család egy tagjának meggyilkolásában. Jogérzékük és a monarchikus eszmék iránti ragaszkodásuk erősebb volt nemzeti méltóságuknál. Azon a novemberi estén Varsó még a tizennyolcadik században élt. A város több pontján várták a Belvedere palotából érkező híreket. Ha költők, irodalmárok és újságírók e maroknyi csoportja cári vért szeretne ontani, megindul nyomukba a hadsereg is, magával ragadja a népet, tettekre készíti az arisztokráciát és a polgárságot. És bennük volt is bátorság; „halál a zsarnokra!” — kiáltással rontanak be a palotaudvarra... Varsóban megkezdődött a tizenkilencedik század. A lengyelek csatlakoztak a népek százéves háborújához, melyből megszületett a modern Európa.

NEMERE ISTVÁN fordítása